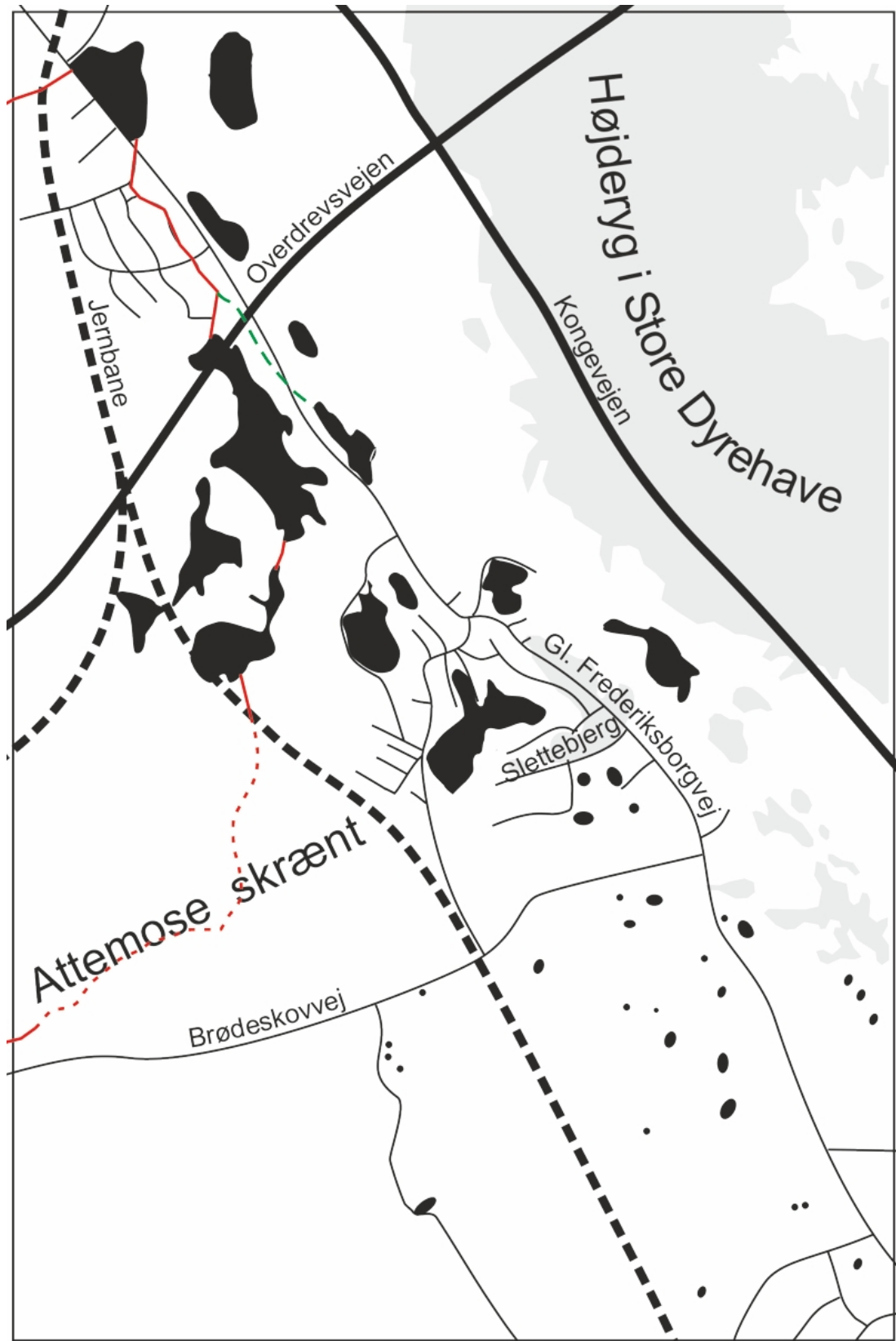

Landskabet omkring Ny Hammersholt

Peter Wåhlin

Vejene i Ny Hammersholt ses midt i billedet - bl.a. Hulvejen, Bæverdalen og Slettebjerget, som slynger sig omkring Helledam. Dødishullerne er vist som sorte pletter (Teglårdsø og Brededam øverst). Randmorænenes højdedrag (højde > 60 meter) er tonet grå. Ved landevejen umiddelbart syd for Brødeskovvej ses den tidligere Galgebakke. De bevarede dele af Frederik II's kanal er angivet med en fuldt optrukket rød linje. Den første "kanal til Slettebjerget", som formentlig aldrig blev fuldført, er angivet med en grøn stiplede linje.

Oversigt

Det særprægede landskab mellem Hillerød og Ny Hammersholt er formet som en mosaik af tætliggende lavninger, som efter den sidste kuldeperiode (Weichsel) henlå i form af mere eller mindre sumpede områder. Lavningerne er opstået ved smeltning af store flager af dødis. Nogle af de større lavninger er i nyere tid omdannet til kunstige søer ved hjælp af dæmninger, mens andre er tørlagt ved dræning. Syd for Slettebjerg i Ny Hammersholt ses især mange mindre dødishuller i form af småsøer og vandhuller. Øst herfor ligger en højere randmoræneryg, som blev dannet sent i Weichsel, men noget tidligere end dødishullerne.

Frederik II's kanal syd for Hillerød passerer tæt forbi Ny Hammersholt. Nogle af de opdæmmede søer indgår i kanalsystemet; andre har fungeret som fiskedamme. Kanalen var oprindeligt projekteret til at gå til Store Funkedam (med grøfter videre til Store Stendam og Sortedam ved Slettebjerg). Planerne blev formentlig ændret på et meget tidligt tidspunkt, men sporene efter den første kanal kan stadigvæk ses på skrænten mellem Overdrevsvejen og Funkevej.

Randmorænen og bakkerne ved Ny Hammersholt

Da den nordligste del af indlandsisens rand ved slutningen af istiden (for 16-19 tusind års siden) var smeltet tilbage til midten af Nordøstsjælland, skete afsmeltningen mod øst og bevægelsen af den endnu aktive is mod vest i en lang periode nogenlunde lige hurtigt. Fra den stagnerende isrand udsmedtes og aflejredes i områderne nord og syd for Hillerød store mængder morænemateriale formet som langstrakte sandede og grusede rygge. Ryggenes indhold af skånske og sydsvenske sten og blokke viser, at isen kom fra nordøst.

Nogle særligt smalle og meget langstrakte bakker eller volde ses i landskabet mellem Hillerød og Ny Hammersholt. Nogle steder er der flere, som følger hinanden parallelt. Funkevej og Gl. Frederiksborgvej (den tidligere kongevej) er anlagt på et par af disse volde, som enkelte steder (ved Store Funkedam og Store Stendam) er gennembrudt af smeltevandsslugter. Man mente tidligere, at voldene blev dannet samtidigt med randmorænen. En nyere forklaring på voldene er, at de er dannet under medvirken af en baltisk gletsjer, der til sidst flød ind over Øresundsområdet fra syd.

De højeste punkter i randmoræneområdet ligger på en linje, som passerer øst om Ny Hammersholt ved Tobakke og Trebakke i Store Dyrehave. I Hillerød går linjen fra Skansebakke mod vest til Lille Dyrehave ved Frederiksborg Slot og fortsætter mod nord til Fruebjerg i Grib Skov.

Bakkerne sydøst for Hillerød danner hovedvandskel i Nordøstsjælland. Mod øst sker afvandingen til Nivå, mod vest til Pøle Å og Havelse Å. Flere vandskel mødes på Galgebakken (Østre Galge Agre) ved Ny Hammersholt (nær Rakkerens Hus, nu Rågård's Hus). Galgen og de hængte misdædere har næppe pyntet på de ellers så smukke bakker. Det fortælles, at der er fundet menneskekranier umiddelbart indenfor diget til Store Dyrehave.

Dødishullerne

Ved isranden blev den døde nordøstis på den vestlige side af randmorænen mere eller mindre begravet i ophobet morænemateriale. Den begravede dødis havde omkring Ny Hammersholt sin yderste position langs den linje, som jernbanen nu omtrentligt følger mod vest.

Efter forholdsvis kort tid blev randmorænen overskredet af den baltiske isstrøm, som kom fra sydøst. Den baltiske is påvirkede mærkeligt nok ikke randmorænen i særlig høj grad. En forklaring på dette kan være, at gletsjeren var "varm" (d.v.s. smeltende i bunden) og forholdsvis tynd, og at den gled ovenpå den begravede dødis, som var blevet efterladt af isstrømmen fra nordøst. Ny Hammersholt gennemskares af Attemoseskrænten, som er en indlandsskrænt, der løber fra Hanebjerg nord for Uvelse til Slettebjerg. Den sydlige del af Slettebjerg udgør en del af skrænten og

ligner kun et "bjerg", hvis det betragtes fra nord og vest. Nord for Slettebjerg lå dødisen "i læ" af Attemoseskrænten, hvorved den blev beskyttet mod påvirkningen fra den baltiske isstrøm. Morænemateriale fra overfladen af dødisen blev skrabt ned i mellemrummene mellem dødisklumperne. Da der lå rigeligt med morænemateriale sammen med dødisen på vestsiden af randmorænen, blev dødisen kun delvist slidt bort, mens mellemrummene blev fyldt op til randen. Dette kan forklare, at materialet i mellemrummene trådte frem som sammenhængende volde, da isen til sidst smeltede helt bort.

Et landskab med bakker og volde, der udgør mellemrummene i en mosaik af lavninger, findes i hele området mellem Hillerød og Ny Hammersholt. Dødislandskabet findes også som overlejring på højdedraget i Store Dyrehave. Det højeste punkt (Tobakke) ligger således på en vold mellem to dødishuller.

Syd for Slettebjerg (i området, der kaldes Lille Sverige, samt på markerne længere mod sydøst) er der et helt anderledes og mere typisk dansk dødislandskab med små afløbsfri huller. Forskellen kan forklares ved, at den baltiske gletsjer syd for Attemoseskrænten næsten helt har bortskrabt den ældre dødis. Den tydelige forskel mellem dødislandskaberne nord og syd for Slettebjerg er et enestående vidnesbyrd om, at dette område i Danmark stadigvæk var mere eller mindre dækket af nordøstis, da det til sidst blev overskredet af den ungbaltiske is, som kom fra sydøst. Der findes næppe andre steder i Danmark, hvor noget lignende kan ses så tydeligt blot ved at aflæse landskabet.

Sættedam, Helledam og Store Stendam i Ny Hammersholt er dødishuller, som oprindeligt har ligget som sø- og moseområder, men som efter dræning (og nogle steder tørvegravning) er blevet reduceret til små vandhuller. Helledam og Sættedam hed tidligere henholdsvis Helledes Dam (sikkert med betydningen "Helvedes Dam") og Sække Dam. Navnene skyldes formentlig de oprindelige moseområders form på de ældre matrikelkort, hvor Helledam ligner et djævehoved og Sættedam en sammensnøret sæk.

Lidt længere væk fra randmorænen opstod der under afsmeltningen søer med stillestående smeltevand ovenpå isen. Teglværksgravene syd for Ny Hammersholt består af lagdelt ler aflejret i disse issøer.

By- og Landskabstyrelsen har i samarbejde med GEUS (tidligere Danmarks Geologiske Undersøgelse) udarbejdet en oversigt over danske områder, som på grund af geologisk interesse kræver særlig opmærksomhed og beskyttelse. Ny Hammersholt indgår i oversigten netop på grund af den overstrøgne randmoræne og det instruktive dødislandskab. "Det er vigtigt, at de geologiske landskabsformer, deres indbyrdes overgange og sammenhæng ikke sløres, men fremtræder intakte og klare i landskabet."

Frederik II's kanal

Slotssøen i Hillerød er et dødishul ligesom de andre søer mellem Hillerød og Ny Hammersholt. Den har en meget begrænset naturlig vandtilførsel, fordi den ligger ganske tæt ved hovedvandskellet. Da Frederik II i 1560 erhvervede Hillerødsholm og påbegyndte bygningen af Frederiksborg Slot, lå bygningerne på en holm i et sumpet terræn med en sø, der var mindre (og dybere) end den nuværende Slotssø. For at få et højere vandspejl omkring slottet samt for at skaffe vand til en vandmølle (Frederiksborg Slotsmølle) fik Frederik II hævet det opdæmmede afløb fra den øvre del af mosen, og han igangsatte i 1572 byggeriet af et kanalsystem, der kunne hente det afstrømmende vand fra hele det sydøstlige område mellem slottet, hovedvandskellet og vandskellet mod syd ved Ny Hammersholt. Dette vand løber naturligt mod vest til Havelse Å via Tranemose (nu Holmemose og Salpetermose, der afvandes til Pøle Å), men det blev dirigeret om til brug for vandmøllen ved hjælp af dæmninger og kanaler. Herved dannedes en kæde af forbundne kunstige søer, Karlssø, Teglgårdsø og Slotssø.

Fra begyndelsen blev der anlagt en kanal mellem Slotssø og Teglgårdsø og videre fra Teglgårdsø til Store Funkedam. Denne kanal skulle fortsætte hele vejen til Slettebjerg. Det øvre stykke af kanalen, hvis skønnede beliggenhed er vist med en stiplet grøn linje på kortet, blev imidlertid overflødigt, så snart Karlssølavningen (endnu et dødishul) var blevet opdæmmet og fyldt med vand. Ved Holmene blev kanalen "kortsluttet" til den opdæmmede Karlssø. Det vand, som skulle være hentet ved hjælp af den øvre kanal, løber nemlig altsammen naturligt til Karlssø. Rester af den øvre kanal kan endnu ses tydeligt på skrænten mellem Funkevej og Karlssø. Det er sandsynligt, at den øvre kanal aldrig kom i brug. Sporene efter gravearbejdet, der tilsyneladende er startet i nærheden af afløbet fra Store Funkedam, forsvinder ca. 100 meter før den nedre kanal.

Frederik II udvidede et par år senere Slotssøens opland helt til Ravnsholt syd for Lillerød ved at overskride de sydlige vandskel med en fire kilometer forlængelse af kanalen fra Karlssø gennem en nabolavning, som også blev opdæmmet og nu er Tørkerissø, og derfra videre ud gennem Brødeskov. Dette forklarer den dybe grøft på golfbanen og "Svenskegrøften" i Brødeskov. Man kunne herved hente vand fra Slånbæk og fra den vandrige Kollerød Å, som yderligere blev forbundet med Allerød Sø via en kanal gennem Lillerød ("Søgrøften").

Kanalen mellem Brødeskov og Tørkerissø blev nedlagt allerede i syttenhundredetallet efter et sidste forsøg på oprensning, som blev udført af svenske krigsfanger (eller arbejdsløse lejesoldater) efter Store Nordiske Krig. Et tegn på, at kanalen syd for Frederiksborg Slot lige fra begyndelsen ikke fungerede særlig godt, er, at kongen efter kort tid beordrede et endnu mere problematisk kanalbyggeri nord for slottet til Gribso. At det sikkert var vanskeligt at få vandet til at strømme i den sydlige kanal uden store tab og hurtig tilgroning, skyldes, at faldet i højde fra den nordlige ende af Brødeskov til Tørkerissø er ringe (ca. 5 meter). Kanalen, som på dette stykke løber modsat Slånbæk, udnytter faldet langs Attemoseskrænten. Desværre er kanalen blevet pløjet væk på markerne mellem Brødeskov og jernbanen, hvor kun nogle enkelte diger langs kanalen endnu er bevaret.

Kanalen fra Karlssø til Teglgårdsø og videre til Frederiksborg Slotssø ("Skelbækken" og "Slusen") er nu underjordisk og sørger for tilstrækkelig vandtilførsel til Frederiksborg Slotssø. Frederiksborg Slotsmølle gik på et tidligt tidspunkt over til damp og er nu helt nedlagt. Navnet ses dog stadigvæk på bygningen ved siden af Slotskroen.

Fiskedammene i Præstevang og Funkevang

Sortedam, Brededam (begge i Præstevang) og Lille Funkedam har afløb til Teglgårdsø. Store Funkedam har afløb til Karlssø. Det er opdæmmede dødishuller, som tidligere blev brugt til fiskeopdræt. Andre dødishuller, som nu er tørlagte, har formentlig tidligere været brugt som fiskedamme. Dette gælder f.eks. Taterdam i på golfbanen (Lille Hestehave), hvor kun stemmeværket i dæmningen mangler.

Funkevang og Funkedammene har navn efter Johan Funche, som blev ansat i 1645 af Christian IV som fiskemester ved kongens ejendomme på Sjælland. En af hans metoder var følgende: Han lukkede vandet ud af dammen, såede korn på den tørlagte bund og ventede til det var vokset op. Så fyldte han dammen med vand, satte karpeyngel ud og ventede til karperne havde spist sig store og fede. Som sidste punkt lukkede han igen vandet ud og kunne "plukke" fiskene direkte fra bunden.